

A RELEVANCIA SOCIAL DA ALTERNANCIA LINGÜÍSTICA

JOAN A. ARGENTE GIRALT
ANXO M. LORENZO SUÁREZ
U. Autònoma de Barcelona

0. Introdución

A alternancia lingüística (inglés *code-switching*) conforma un fenómeno sociolingüístico derivado do contacto de linguas. Independentemente de opcións que globalizan o seu alcance teórico e metodolóxico (Poplack & Sankoff 1988; Auer 1988, 1990), a alternancia pode ser considerada como un resultado socio-estructural máis que engadir a aqueloutros implicados na mestura de linguas, que teñen como marco operativo o descrito para os contextos de contacto.

O estudio da alternancia ten sido un fecundo patrimonio para aquelas aproximacións da sociolingüística e do contacto de linguas máis centradas en acotaren as imbricacións entre feitos lingüísticos e sociais. Dende perspectivas cinguidas ó estrictamente lingüístico, a alternancia serviu para formular representacións formais que modelasen a variación lingüística nas situacións multilingües, e desta forma axeita-la teoría gramatical á variabilidade lingüística (Sankoff & Mainville 1986; Woolford 1985); por outra banda, a lóxica conversacional da alternancia foi explorada con certo detemento dende análises baseadas na psicoloxía social e maila sociolingüística interaccional (Scotton 1982, 1983; Gumperz 1982), entre outras.

Dunha maneira anovada, o estudio dos feitos de alternancia permite achegarnos ás realidades lingüísticas mediante as cales podemos aprender e explicita-las relacións entre procesos sociais e formas lingüísticas. De xeito complementario á potencialidade discursiva xerada nos enunciados alternantes, a idea de estratexia que subxace no emprego das formas lingüísticas nas interaccións comunicativas aplícase en toda a súa extensión ó discurso alternante. E se observamos tal recurso interaccional dende unha perspectiva comunicativa, esta abordaxe será de interese indubidable en canto sexamos capaces de arte-

lla-las oportunas e mestas interrelacións entre a alternancia, os procesos sociais e a (re)ubicación das variedades en contacto. En tanto a alternancia poida ser descrita como posuidora de significados expresivos recorrentes e sistemáticos, e en canto a súa produtividade poida ser inferida a partir do seu valor discursivo, poderemos abordar no seu conxunto un obxecto de estudio que pescude no uso efectivo que tal estratexia supón para os falantes no seo dunha categoría social particular. E sendo a situación de contacto o marco conceptual e empírico que a sustenta, a estratexia alternante pode ser considerada como altamente reveladora daqueles procesos sociais que, na súa proxección estrutural, xeran determinados tipos de resultados lingüísticos.

1. A alternancia como mestura de códigos

Máis alá das condicións lingüísticas que potencialmente restrinxen, favorecen ou impelen o funcionamento e maila produtividade da alternancia, faltarán argumentos sólidos que permitan a súa descrición, de non situarmos no lugar apropiado e coa intensidade precisa as funcións sociocomunicativas que tal estratexia vehicula nos intercambios sociais¹. Dende unha perspectiva metodolóxica e coa finalidade de aillar fragmentos de alternancia, cómpre a definición das variantes implicadas, a unidade discursiva onde poden concorrer e o tipo de falantes susceptibles de amosaren tal recurso. Deste xeito, en primeiro lugar é necesario sinalar códigos lingüísticos definibles dun modo discreto; ou dito doutra maneira: que cada variedade posúe plena autonomía estrutural. En segundo lugar, facer uso da alternancia presuppón un certo grao de acceso ás variedades implicadas por parte dos falantes; grao que variará, a nivel social e individual, segundo o tempo e maila intensidade do contacto intercultural. E finalmente, requírese que tal recurso sexa observado nos lindes dunha unidade discursiva mínima. Esa unidade é o evento de fala, de maneira que todo aquilo máis aló dese límite entrará de cheo dentro dos mecanismos da elección lingüística; estratexia esta que conta con outro artellamento diferenciado do que podemos sinalar para o que aquí nos ocupa.

Que estas condicións poidan ser matizadas, algunhas seriamente cuestionadas e outras engadidas, non debe resultar sorpren-

¹ Tales funcións deberán estar recollidas na configuración global dunha comunidade/grupo social artellado como tal, e xunto ás funcións sociais que cumpre a mestura de códigos cómpre cuestionarse igualmente pola capacidade bilingüe dos falantes considerados, e pola natureza e uso efectivo daquelas variedades implicadas no contacto interlingüístico (véx. Poplack & Sankoff (1988).

dente. A investigación sobre a alternancia vén acadando nos nosos días un avance espectacular, de maneira que as fronteiras entre fenómenos que situabamos como ben diferenciados poden verse certamente solapadas, en aras dunha interpretación global e na procura dun maior espazo conceptual entre aqueles que xeneralizan os achados na alternancia lingüística.

Cómpre sinalar, sen embargo, que a descrición restrinxida que se desprende das tres condicións sobre a alternancia arriba expostas, expresa non tanto unha idea reduccionista coma un puntual baseamento metodolóxico que tenda a definir un eido de traballo no cal as barreiras teóricas poden chegar a carecer de interese práctico.

Do mesmo xeito que alternancia e elección lingüística abranquen estratexias diferenciadas de descrición, tense argumentado que a alternancia, no seu resultado estrutural, debe ser convenientemente aillada dos fenómenos de interferencia². As diferencias entre ámbolos dous fenómenos derivados do contacto lingüístico foron investigadas co interese de resolve-los que, ó cabo, poden resultar casos empíricos de dubidosa natureza formal. Aínda recorrendo a criterios meramente lingüísticos na resolución de tales continxencias, non se pode obviar que alternancia e interferencia presentan amplas concomitancias, sobre todo se atendemos a determinados resultados socio-comunicativos dende a perspectiva dos falantes que fan uso deses fenómenos de mestura de variedades. De maneira que cabería preguntarse ata que punto é imprescindible especular sobre os motivos que avalan unha separación radical e definitiva entre ámbolos dous conxuntos de exemplos³.

O noso obxectivo centrarase en amosa-la significación social que subxace nos exemplos de alternancia recolleitos nun universo concreto que serve de exemplo puntual, e á vez representativo, do contacto galego-castelán. Na medida en que poidamos abstraer un conxunto de significados discursivos nos fragmentos de alternancia, poderemos inferir hipóteses sobre a maneira en que tales tácticas, no repertorio lingüístico dun conxunto de falantes, permiten convir contidos socialmente relevantes. Esta finalidade non é senón intentarmos dar unha resposta rigorosa ó "cando" da alternancia, pero co corolario necesario de que tal cometido será un paso introductorio e descritivo a aqueloutro que artelle o "por que" de tal estratexia. Mediante estes

² Véx. Gumperz (1982:66); Poplack (1990).

³ Separación tallante que, fóra de casos límite, non recollería unha vía de análise que permite sinalar para a interferencia, máis alá da marcaxe estilística, valores expresivos e significados socialmente relevantes (Argente & Payrató 1990; Lorenzo 1990, cap. 5).

dous niveis de análise, complementarios e sucesivos ó tempo, intentamos pesquisar na potencialidade significativa dun conxunto de exemplos representativos da mestura de variedades, entendida como o resultado certamente paradigmático dunha situación prolongada e intensa de contacto interlingüístico.

2. A configuración normativa dunha agrupación local

Analiza-la conducta verbal dun conxunto de individuos debe responder a un marco xeral que contemple o artellamento social e comunitario no cal eses falantes desenvolven a súa actividade verbal. Constate-las dinámicas lingüísticas xeradas na situación de contacto, a través da sistematización das normas de actuación que rexen a conducta social e individual, supón un exercicio empírico que conta coa bagaxe normativa daquel universo modelador dos fluxos internos nunha categoría social particular⁴.

A comunidade observada corresponde á parroquia de Coiro, no concello de Cangas de Morrazo, Pontevedra (Lorenzo 1990:61-91). Dentro da devandita comunidade, o grupo de falantes observado pertence a un conxunto de poboación limitado, e caracterizado pola interacción común frecuente -derivada da súa participación en diversas oportunidades de intercambio comunicativo dentro da comunidade local-, e compartindo un conxunto de atributos sociopersonais que lles confire un carácter relativamente homoxéneo⁵. Para este grupo analizado, a aprendizaxe de galego e castelán efectuouse de maneira informal durante a etapa de transmisión primaria. A socialización secundaria -aquela desenvolvida no ensino escolar- non foi seguida pola maioría dos informantes, e para aqueles que accederon a ela, esta desenvolveuse en castelán. Xa que logo, o grupo de falantes considerado pertence a aquela xeración que aínda foi socializada primeiramente en galego⁶.

⁴ Unha empresa deste cometido incardínase no obxectivo de analizar e modelar os valores socioculturais dunha agrupación de individuos, e as regras culturais de conducta que revelan aqueles valores (Fasold 1984:192 e ss.).

⁵ Entre os atributos compartidos cómpre reseña-la pertenza a unha xeración con vencellos artellados arredor dos valores locais -pero con contacto frecuente fóra do medio da aldea-, idade aproximada, e nomeadamente normas e crezas compartidas no que atingue a actitudes e elección lingüística; entre estas, destaca o uso do galego como variedade de relación sistemática entre eles.

⁶ Esta é unha característica común en tódolos membros do grupo, e por iso un atributo comunitario compartido. E sendo así, son representativos do que podemos de-

As normas implícitas que sustentan a práctica verbal, no que atingue á elección lingüística, especifican o emprego do galego nos contextos de interacción intragrupal. O emprego do galego dentro do grupo, sendo un dos atributos que lle confire definición, vencéllase conceptualmente a referentes locatarios e solidarios paradigmáticos daquelas colectividades de intercambio frecuente, e que teñen lugar en ámbitos de relación social certamente informal. Nos intercambios intergrupais, a modelación das normas de elección complícase na medida en que tamén é máis complexa a percepción dos potenciais interlocutores e dos contextos de interacción. De maneira que cómpre aquí sinalar unha gradación na elección de castelán e galego que comezaría polo atributo foráneo do interlocutor no intercambio -que implicaría o uso do castelán por parte do falante grupal-, ata a concreción do estatus de determinados suxeitos que non poden ser definidos de xeito excluínte segundo a dicotomía inter/intragrupal⁷; con este tipo de suxeitos as estratexias de elección valorarán esa situación "fronteira" mediante un uso con valor práctico e con extensión variable de ámbalas dúas variedades⁸.

Xulga-lo proceso social subxacente neste grupo considerado como de mantemento social do galego é máis que posible na medida en que ese é o código lingüístico de uso sistemático nos contextos de interacción intragrupal. En igual medida, o recurso ó castelán a efectos de elección lingüística presupón dous aspectos: por unha banda, que o factor interlocutor desempeña un papel primordial na elección lingüística do falante; e por outra banda, que podemos supoñer un certo grao de acceso ó castelán por parte do grupo considerado, sendo esta variedade parte do repertorio lingüístico ó seu alcance, en grao e competencia que varía dun individuo a outro⁹.

nominar "xeración ponte": aquela que recibiu o galego dos seus maiores, e aquela que operou cos seus fillos a transmisión pragmática do castelán (véx. Lorenzo 1990).

⁷ Como elementos "marxinais" situamos aqueles individuos que participan dalgún dos atributos observados nos suxeitos endogrupal, pero non da súa totalidade; e o que é máis importante: serán aqueles que amosen esquemas de elección e actitudes lingüísticas non asumidas -ou parcialmente distintas- daquelas analizadas no endogrupo. Estes individuos asumen -e son recoñecidos con- tal papel social diferenciado por motivos de idade, tempo de residencia na vila, e/ou pola función social que desempeñan. De igual xeito, a condición "marxinal" -aínda sendo unha etiqueta derivada da observación de pautas e normas de conducta-, pode ser considerada como automática p. ex. para aqueles de menor idade-, ou pode ser "autoimposta" -p. ex. para aqueles que renuncian a participar dos beneficios da articulación normativa da agrupación local.

⁸ Dorian (1982) utiliza o concepto de "marxinal" noutro sentido distinto ó que aquí empregamos.

⁹ Para o noso interese valla simplemente indicar que tódolos membros do grupo posúen a capacidade de construír oracións que sigan a gramática e mailas normas

A situación de mantemento descrita non supón en modo ningún actitudes lingüísticas que tendan a manter separadas ámbalas dúas variedades como códigos discretos. Dito doutro xeito: están ausentes da configuración normativa do grupo aspiracións puristas que estigmatizan usos desviados das normas gramaticais das respectivas variedades lingüísticas. Deste xeito, é posible indicar que a función social outorgada a cada variedade predomina sobre a realización formal do devandito código. De maneira que produciren enunciados, conscientemente ou non, con elementos de distintas orixes estruturais non é unha conducta avaliada negativamente polos membros do grupo.

Dos exemplos de alternancia recollidos nas interaccións grupais¹⁰, podemos rastrexar unha casuística que mostra fragmentos en castelán en enunciados desenvolto en galego. O artellamento da alternancia sitúase, como de seguido debullaremos, na procura de significacións relevantes tanto para o contido comunicativo das mensaxes, coma na utilización de dúas variedades ben diferenciadas nun mesmo enunciado.

3. A alternancia galego-castelán

Seguindo a pauta dos traballos xa clásicos de Blom & Gumperz (1972) e Gumperz & Hernández-Chávez (1975), a alternancia *situacional* sinala algún dos compoñentes do evento de fala -escenario, tema e participantes- como factor activador de tal fenómeno¹¹. A idea básica é que se a alternancia pode ser vencellada ó cambio nalgún deses elementos, a súa motivación responderá ás características particulares contidas no compoñente responsable de tal feito. Por outro lado, a alternancia non situacional -tamén denominada *metafórica*- representa un cambio marcado polo falante no ton do intercambio, cambio que xera distintas opcións expresivas sen que o contexto da interacción sexa modificado.

comunicativas do castelán, con diferencias entre falantes no grao de gramaticalidade que a norma monolingüe castelá podería outorgarlles a tales enunciados.

¹⁰ A mostra foi organizada finalmente a través de catorce informantes, en contextos de entrevista e de interacción non condicionada, co cal obtivemos trinta e dous casos de alternancia do galego ó castelán en dezaioito horas de gravación.

¹¹ Véxanse, sen embargo, críticas a tal dicotomía (Scotton 1988), e a noción de "contextualización" do propio Gumperz, como concepto máis xeral e globalizador do +/- situacional (Argente 1990).

Nos casos recollidos de alternancia galego-castelán¹², activada por un cambio no contexto de interacción, a figura do interlocutor -en forma dalgún participante no intercambio- serve de canle e activador para o emprego do castelán nos intercambios conducidos en galego. Participante que, nalgúns exemplos, implica unha modificación no tema desenvolto. Sendo así, xa que a intervención dun participante ata ese momento pasivo obedece ó requirimento dalgún tipo de "beneficio" comunicativo -por indicación do falante, ou por iniciativa propia dese participante-, o que se detectou foi que o tema como argumento autónomo non supuxo en ningún momento un pretexto que motivase a alternancia¹³.

Os exemplos de (1) sinalan interaccións nas cales un suxeito presente no evento de fala, que non participa directamente nel ata ese momento, é introducido no intercambio sostido por outros participantes; mentres que estes últimos manteñen a interacción en galego -como demanda o contexto endogrupal-, o participante que activa a alternancia é un suxeito castelanfalante de menor idade, esóxeno polo tanto ás condicións normativas do endogrupo¹⁴.

(1)a.- Unha muller de 35 anos (A) na sala da súa casa está a conversar sobre distintos aspectos da súa vida cotiá. As súas dúas fillas (-B-, filla maior; -C-, filla pequena) estaban presentes pero non interviñan.

PASAXE:

(A): -Non, eu non fumo moito. A noite do sábado si, saímos por aí, (...).
(dirixíndose a -C-): -Dille a túa irmán si vai a buscar unha botella de viño, que teño sede (...).
(dirixíndose ó invest.): ¡Está un día hoxe!.
(dirixíndose a -B-): *¿Me vas a buscar una botellita de vino?*

(B): -*¿Cuál?*

¹² A metodoloxía de intervención no grupo analizado baseouse na participación-observación. Despois dun período preliminar de contacto e introducción no desenvolvemento das actividades comunicativas dos membros do grupo, o investigador situábase nunha posición pasiva nesas interaccións, sen que a súa presenza condicionase o desenrolo habitual dos intercambios comunicativos que se producían.

¹³ De igual maneira, o escenario non foi en caso ningún un factor que desencadeara o uso alternante: nin por sí só, nin en conxunción con ningún outro elemento contextual.

¹⁴ No tocante á transcripción dos exemplos, colocamos en letras maiúsculas os fragmentos de alternancia. O símbolo "(...)" fai referencia ó resto do fragmento onde se insire o anaco seleccionado. Algún texto entre parénteses indica elementos elípticos -sintácticos ou de significado- que introducimos para clarexalo sentido do párrafo correspondente. Ó longo da transcripción obsérvanse outros fenómenos tanto de tipo interno ó galego -seseo, gheada- coma externos -derivados do contacto co castelán. Ámbolos dous conxuntos de fenómenos son reflectidos directamente na transcripción cando así ocorreron nas conversas, sen facer adaptación nin reinterpretación, coa finalidade de mante-la cohesión do discurso reproducido.

(A): -Encima [ensima] dos sofás, a continuación do hornreiro hai aqueles sofás, nus bancos, arriba, (...).

(1)b.- No mesmo contexto que (1)a, -B- solicita unha aclaración sobre algo que -A- acababa de comentar.

PASAXE:

(A): -Pois uns sobriños andan a mirar quen lle quenta o capital, (...). Entón dígolle eu á miña nai: mire, mellor non ter nada porque non tendo nada non pelemos por usted.

(B): -*¿Quién mamá?*

(A): -*¿Quién de quién?* ¡Ah!, tía Agustina [aghustina], que Camilo iba visitar muito cando anduvo mala.

A activación da alternancia en (1) difire en canto á intervención do falante: mentres que en (1)a, o falante indica quen é o destinatario da orde impartida, en (1)b o fragmento en castelán é resposta ó requirimento directo do participante castelanfalante, que é correspondido na devandita variedade. En ámbolos dous casos, máis alá da diferente orixe na súa activación, o recurso á alternancia facilítalle ó falante a tarefa de acomoda-lo participante esóxeno dentro do intercambio, realizando este acomodo mediante o paso ó castelán. Neste sentido cúmprese unha función que especifica o receptor da mensaxe (Gumperz 1982: 77; Romaine 1989: 149-50), na medida en que seguir co galego podería suxerir certas dúbidas sobre cara a quen vai orientado o fragmento. En termos da análise de Gumperz (1982), os fragmentos de (1), amais da función especificadora do receptor, exemplificarían unha función discursiva que reflecte a "seriedade" da orde impartida; e esta finalidade incardínase nos valores expresivos percibidos nas linguas a empregaren. De maneira que en (1)a, por exemplo, a dirección da alternancia cara ó castelán confírelle ó mandato impartido un valor expresivo de seriedade.

Igualmente a alternancia vehicula aquí unha función directiva (Appel & Muysken 1987:119), xa que "inclúe" certos participantes mediante a "exclusión" funcional doutros.

Esta idea sobre a finalidade "orientadora" da resposta/requirimento refórzase por canto tal conducta non conduce o falante a perseverar no uso do castelán. Esta falta de obriga compróbase en canto observamos como o falante continúa en galego xa non só co interlocutor intragrupal, senón tamén co participante que activou a alternancia. Circunstancia esta que, por outra banda, non constitúe unha violación das normas grupais, xa que o falante efectúa o cambio funcional ó castelán e desactiva deste xeito a posible percepción de disfuncionalidade que puidese xurdir da ruptura na reciprocidade verbal posterior.

Nos exemplos de alternancia non-situacional, non podemos aillar elemento interno ningún -nin por suposto externo- ó evento de fala que provoque o recurso puntual ó castelán. Neste tipo de contextos sistemáticos, a alternancia ofrece un conxunto de opcións que, aínda que limitadas, suxiren un rico abano de matices expresivos, como analizaremos de seguido.

Os casos con máis peso cuantitativo son aqueles que serven para actualizar no decurso dun intercambio fragmentos que fan referencia a feitos ou conversas anteriormente producidas -no eixe temporal-, nas cales tomou parte activa ou pasiva o falante que as rememora. En (2) podemos observa-lo seu funcionamento¹⁵.

(2)a.- Unha muller de 33 anos recorda unha conversa mantida cun amigo da familia. Este ofrecéralle un traballo que non lle gustaba, pero ó ser moi coñecido da familia, a decisión era delicada; polo cal, estaba a intentar argumenta-lo máis seriamente posible a súa negativa ó devandito traballo.

PASAXE:

(MAR.): -Entón o tío dixo: concho, tal, porque *a mi me gustaba que vinieras tu mejor*, ó final como era unha xente coñecida del (do seu home) pois nada. No, eu non podo porque se veño deixo a casa patas para arriba e non pode ser (...).

(2)b.- Unha muller de 60 anos recorda distintas conversas mantidas co seu neto -de 7 anos-, onde lle relataba as penurias económicas que ela pasara na súa infancia.

PASAXE:

(JOS.): -Entonces [entonses] eu iba polo monte e decíalle: mira rapaz. eu por aquí fun descalza, anduven descalza. *¿Y tenías hambre abuela?. Sí, sí que la tenía, tenía hambre.* E ó ano seguinte igual, volví a contarlo e el acordábase do que lle dixera e me decía: *Abuela, cuando yo sea mayor y tenga yo hijos, se lo voy contar lo que tú hablas, porque me lo contaste el año pasado y este año me lo vuelves a contar.*

A operatividade do paso ó castelán permítelle ó falante selecciona-lo interlocutor rememorado, en tanto resulta verosímil pensar que tal variedade foi empregada no intercambio e polo individuo actualizado. Neste sentido o emprego do castelán pode buscar unha certa garantía de "autenticidade" para o discurso alleo reproducido. Sen embargo, isto non sempre ten que ser así: outros casos, nos que un interlocutor rememorado usou máis que posiblemente o galego, foron actualizados en castelán. Como indica Gumperz (1982:82), os falantes

¹⁵ Nos casos de alternancia non-situacional, a presenza do investigador en interaccións co falante (véx. nota 12) -ou un falante en intercambio con outro individuo endogrupal-, non resultou de maior interese para a activación da alternancia.

non sempre son citados na lingua que foi empregada no seu momento. E como se verá máis adiante, cómpre supoñer que tal feito resulta dunha opción estilística do falante que, mediante a alternancia, pode pretender desvincularse da responsabilidade contraída sobre a mensaxe reproducida.

Noutro conxunto de casos, a alternancia prodúcese con significados potenciais máis espúreos e delicados, asociados a un uso icónico non exento de certa ironía, como podemos observar en (3):

(3)a.- Un home de 35 anos estaba a recorda-lo seu paso pola escola no franquismo durante a súa infancia, e certas experiencias que aínda recordaba.

PASAXE:

(MON.): -Por suposto todas as clases eran en castelán, e *cara al sol. Viva la madre patria e visita del alcalde incluida, y que bueno es el profesor que tuve, cuando nos enseñó a todos, debeis de estarle agradecido*, eu es-toulle agradecido polo que me ensinou toda esa escola (...).

(3)b.- Un home de 32 anos estaba a se queixar do pouco que, segundo el, se fai polo galego. E nunha referencia concreta, sinalaba un traballo que coñecía sobre sociolingüística galega.

PASAXE:

(MON.): -Hai algunha tesis feita, algunha tesina, pouca cousa. A xente dedícase a outras cousas. En Santiago *hay un señor que se llama Guillermo Rojo* que fixo a tesis sobre sociolingüística.

Mediante o uso dunha fórmula aparentemente ritualizada, o fragmento en castelán contén unha significación que se interpreta -por parte do receptor- como tal fragmento discursivo ritualizado. Trátase de fragmentos que basean a súa ritualidade no código que a sustenta. E ademais desa virtualidade, o matiz irónico asociado despréndese dunha certa complicidade co receptor da mensaxe, na medida en que este está capacitado para decodificar axeitadamente a ritualidade da fórmula. Pero esa ritualidade baséase na expresión da relación poder-solidariedade acadada coa xustaposición de galego e castelán; de maneira que, mediante a mestura ordenada, se confrontan ámbolos dous conxuntos de valores asociados independentemente a cada unha desas linguas no seo da comunidade.

Noutros casos de significación abertamente icónica, o irónico vese superado polo "soez", sendo ese o efecto inmediato procurado para rematar unha escalada verbal que debe contar cun final conclusivo e igualmente contundente; así:

(4).- Un mariñeiro en entrevista co investigador estaba a contar algunha das súas experiencias no mar, e os problemas económicos que sempre xorden nas relacións cos armadores.

PASAXE:

(X.): - (...) A última vez [ves] que viñemos pasounos o mesmo, fixemos non sei cantas toneladas e nos pagaron como si fixésemos a mitá, e fomos a protestar e a decirlle: pero bueno, como pode ser isto, si chegamos cheos, que non había no barco sitio para tanto peixe. E eles nada, que non; ó final o problema e que nadie di nada. Todo o mundo se deixa ir, ten (= teñen) medo a que os despachen *y a tomar por el saco*.

Non estando ausente dunha certa ritualidade, como en (3), no exemplo (4) o sarcasmo e a ironía son valores solapados polo exabrupto pouco condescendente, na procura dun remate que non deixe lugar a dúbidas.

Noutro subconxunto de exemplos, o falante diríxese a un participante no intercambio na procura dunha confirmación -as máis das veces retórica- para unha pasaxe emitida con anterioridade -ben unha opinión, un feito sucedido, etc. A apelación ó interlocutor funciona en exemplos como o seguinte:

(5).-O informante estaba a realizar diversos comentarios sobre como se fala galego e castelán en distintas partes de Galicia.

PASAXE:

(MAR.): -O galego fálase dependendo do sitio, os do interior non falan igual que nós, que somos da costa. Eles falan máis cerrado, son máis "cocóns" falando. Despois falando castelán somos horrendos, de verdá, metemos a pata hasta o fondo, *no me digas*.

A alternancia aquí realízase ó mesmo tempo que se modifica a modalidade narrativa, xa que á enunciación precedente sucédelle unha interrogación que non espera resposta por parte do participante -aínda que non sempre teña que ser así. Interrogación que, como observamos en (5), tampouco está ás veces exenta dunha certa ritualidade formal.

Finalmente, outro subconxunto de casos con alternancia ó castelán serve como mecanismo para reforzar marcadamente algunha unidade -ben funcional, cando se trata daquelo contido no discurso precedente, ben formal, cando se trata de incidir sobre un fragmento reducible a un sintagma ou substantivo. Estes casos son exemplificadores da alternancia como medio de procurar contido enfático¹⁶. Así, vexámo-los seguintes exemplos:

¹⁶ Como fenómenos de énfase incluímos dous conxuntos de casos que poderían ser acotados de xeito independente: por unha banda, exemplos de énfase en sentido estrito, e por outra exemplos de repeticións. Sen embargo, as reiteracións -aínda que co seu propio artellamento- non deixan de ser unha manifestación particular do mecanismo de énfase, xa que a finalidade procurada é resaltar puntualmente, nos nosos exemplos,

(6)a.- Un home de trinta anos recorda a súa vida escolar e a cuestión da lingua empregada cos compañeiros de clase e amigos.

PASAXE:

(MON.): -Estando nunha escola dese tipo, onde a lección (era) en *castellano*, en castelán, a escolarización en castelán, agora entre nós ivivísimo! (o galego).

(6)b.- Unha muller de trinta e cinco anos estaba a relatarlle ó investigador o por que dunha rifa que nese momento tiñan ela e mailo seu home, provocada por un pequeno accidente doméstico.

PASAXE:

(CON.): -(...) pero nótaselle a forma cando está cabreado, é mui distinto de cando está ben, normal, pero (...), o que pasa e que..., *al final*, xa me cabreo que lle digo: mira, que son unha muller, non un home, ¿vale?.

(6)c.- Unha muller de corenta anos -SIL.- estaba a comenta-las diferencias que unha amiga lle notara no seu acento, xa que a muller e maila súa amiga eran dunha aldea preto de Coiro; mentres que SIL. levaba xa moitos anos en Coiro, a súa amiga continuaba a vivir na aldea, e xa notaba diferencias na fala de SIL.

PASAXE:

(SIL.): -Hai unha rapaza que cando vén sempre me di: ¡Xa colleches o tono de Cangas!. *A mi no me lo parece*, pero bueno, ela di que si.

En (6)a, a énfase radica na aclaración así explícita da correspondencia interlingüística para unha mesma peza léxica; neste contexto a alternancia en si mesma pode ser tan indicativa expresivamente coma o propio valor referencial do fragmento "alternado", por canto unha correspondencia quizais demasiado obvia dá paso á súa enunciación en ámbalas dúas formas interlingüísticamente equivalentes. Co cal prevalece unha función ata certo punto metalingüística (Appel & Muysken 1987:120).

En (6)b e (6)c, o fragmento precedente serve de pretexto para un conxunto de funcións solapadas, non sempre de fácil disección. En principio confróntase a obxectividade do falante coa subxectividade daquelo que se referencia (Gumperz 1982:150), o cal implica ademais unha función clarificadora, cando non "amplificadora", da mensaxe, servindo así para consolida-la énfase sobre o fragmento. Esta imbricación entre o obxectivo versus subxectivo, e entre a relación amplificación/clarificación redunda nunha estratexia en mans do falante que lle permite eludir certa responsabilidade sobre o fragmento mediante o cal se elabora a alternancia.

un sintagma precedente (para o valor discursivo das repeticións, véx. Romaine 1989:149; Gumperz 1982:78).

Do visto e analizado ata agora, describi-los contextos de alternancia permítenos suxerir un conxunto restrinxido e á vez rico de opcións funcionais e expresivas, seguindo o paradigma situacional/non situacional. Deste xeito, podemos recolle-los valores descritivos que rendibilizan o artellamento conversacional, a construción do discurso e maila avaliación interactiva dos interlocutores mediante o seguinte cadro, que dá conta do nivel funcional onde o castelán é introducido nos enunciados en galego:

CADRO 1

ALTERNANCIA SITUACIONAL	ALTERNANCIA NON SITUACIONAL
+ INTERLOCUTOR +/- TEMA - ESCENARIO	A) Actualización de fragmentos xa producidos B) Fragmentos enfáticos C) Apelacións ó interlocutor D) Uso icónico

4. A interpretación sociocomunicativa da alternancia

Segundo a nosa mostra tirada dunha agrupación particular no seo dunha comunidade local, o cadro 1 recolle un conxunto de valores descritivos que permite acoutármolo "cando" da alternancia. O feito de que se produzan tales alternancias, nos contextos e coas condicións arriba analizadas, non supón esgota-la rendibilidade analítica que evidencia este fenómeno. Sobre todo se considerando os exemplos de (7), nos decatamos de que a alternancia non sempre se realiza en contextos semellantes ós vistos arriba. Así, examinemos casos nos que a alternancia, baixo condicións aparentemente idóneas segundo a caracterización realizada, non se chega a producir:

(7)a. -Dúas mulleres están a falar de distintos temas na casa dunha delas. A filla maior (-B-) -de 11 anos- non participa activamente no intercambio pero está presente no escenario; a filla recorda que ten que lle dar un recado a seu pai, que non está na casa nese momento, polo que lle pide información a súa nai -A-.

PASAXE:

(B): *¿A qué hora vendrá para casa papá?*

(A): *ó millor hasta as oito e media ou nove non che vén, ¿por que?.*

(B): *Porque dijo que a las nueve venía Manolo arriba.*

(A): *Bueno, pois despois cando veña disllo, porque se non despois marcha a levar a Lito e non vai estar na casa.*

(7)b. -Unha muller -33 anos- e mailo investigador conversan sobre distintos temas relativos ós labores do campo. A muller está acatarrada e, ó estar unha filla -8 anos- presente, pídelle que lle consiga un pano da man.

PASAXE:

(A): A vida sempre foi dura no campo, non te creas, pero sempre sales adiante, por muito que teñas que facer, (...). (dirixese á filla:)

(A): ¡Vai buscarme un pañuelo de teu pai, corre miña bonita!

(7)c. -Unha muller de 65 anos estaba a sinala-lo contacto estreito que hai entre os veciños de Coiro, sobre todo entre aqueles de máis idade, e que viven na aldea sós. Concretamente, contaba un pequeno detalle que sucedera cando ela decidiu ausentarse da súa casa durante uns días sen llelo dicir ós veciños, que se alarmaron e pensaron que lle sucedera calquera infortunio.

PASAXE:

(JOS:): -Así, eu vivo tamén sola, así que si os veciños non me miran, como por exemplo un día, que non me daban mirado e xa dicen ¿onde estará Josefa que xa hai tempo que non a miro?. Pois non sei, decían, non sei onde vai, e tal, (...).

Como se pode comprobar, (7)a e (7)b son exemplos semellantes a (1)b e (1)a, respectivamente, mentres que (7)c contén a mesma potencialidade contextual que (2) para amosar un resultado en forma de alternancia. Tendo en conta isto é posible retomar e aplica-lo alcance da alternancia como estratexia particular. Se os falantes están en disposición de usaren a alternancia como técnica discreta, coa virtualidade de matices sinalados arriba, semella máis que posible pensar que tal recurso pode ser interpretado como un fenómeno revelador daquelo que modela os resultados derivados do contacto interlingüístico. Deste xeito, e máis alá do seu artellamento comunicativo, a alternancia posúe un valor interpretativo que nos permite reflexionar sobre o "por que" do seu emprego táctico. En virtude disto, podemos inferir certos valores da alternancia segundo se desprende dun conxunto de funcións interactivas e retóricas como as subliñadas no seguinte cadro interpretativo:

CADRO 2

1) Alternancia como estratexia de neutralización do conflito
2) Alternancia como estratexia de construción do discurso: a- recurso retórico-argumentativo b- expresión das relacións de solidariedade/poder c- "obviación" da responsabilidade do discurso alleo reproducido
3) Alternancia como estratexia metalingüística

A interacción do descritivo-explicativo entre ámbolos dous cadros pode formularse a través do seguinte conxunto de equivalencias:

(i). A estratexia neutralizadora do conflito obsérvase na alternancia situacional activada pola intervención de interlocutores con normas de actuación diferenciadas (véxanse os exemplos (1)a,b).

(ii). O recurso retórico-argumentativo obsérvase nos fragmentos de alternancia que aportan significado enfático; énfase que se desprende tanto do feito de integraren mensaxes vehiculadas en ámbalas dúas linguas, coma no significado referencial da peza discursiva -substantivo, SN ou oración- emitida en castelán (véxanse os exemplos (6)a,b,c).

(iii). A expresión das relacións de solidariedade-poder están presentes no uso icónico visto nos exemplos de (3) e (4), onde a complicidade entre falante e receptor pode estar sustentada en invocacións irónicas, ou en fragmentos de natureza conclusiva.

(iv). A "obviación" do discurso alleo reproducido obsérvase na actualización de fragmentos previamente realizados (véxanse exemplos (2)a,b).

(v). A alternancia metalingüística obsérvase nos casos de apelacións ó interlocutor, que non necesariamente procuran unha resposta no interlocutor (véxase exemplo (5)).

Trazando unha cronoloxía hipotética e tentativa do proceso no grupo analizado, nos intercambios comunicativos observamos distintas normas que actúan segundo que interlocutores estean involucrados no evento de fala. As opcións non marcadas de elección lingüística establecen que nas interaccións dentro do grupo haxa dúas normas complementarias: a norma 1 prevé o uso do galego nos intercambios falante-receptor, sendo este último un adulto galego-falante (que corresponde ós contextos de interacción endogrupal); a norma 2 establece o uso do castelán nas interaccións nas que o interlocutor sexa un membro esóxeno ó grupo -membro que posúe os atributos de competencia activa en castelán e pasiva en galego. Nunha situación comunicativa que implique dous interlocutores, sendo un esóxeno e outro membro do grupo, prodúcese un conflito de normas¹⁷. Neste con-

¹⁷ Como podemos comprobar en (7)a e (7)b -en contraste co que ocorre en (1)a e (1)b-, o contexto de intercambio non induce un conflito de normas; de maneira que, cando non hai nada que neutralizar, a estratexia alternante non ten operatividade interaccional.

texto a alternancia emprégase polo falante como unha estratexia de neutralización do devandito conflito; mediante o cambio ó castelán na comunicación co interlocutor bilingüe -en presenza do monolingüe-, e o paso inmediato ó galego na comunicación co interlocutor monolingüe -en presenza do bilingüe-, o falante evita a elección dunha norma que o obrigue con un dos interlocutores mediante a exclusión do outro.

Sen menoscabo de que nestas situacións comunicativas a alternancia cumpra un conxunto de funcións retóricas como as sinaladas por Gumperz (1982), non analizármolas dende unha perspectiva que sinala o conflito de normas producido suporía facer abstracción da situación social onde o emprego da alternancia acada parte do seu rendemento. Se nun contexto de substitución lingüística a nivel social obviamos aquel conflito de normas presentado -mediante o seu incardinamento na mera funcionalidade discursiva-, estaríamos a obvia-la propia situación social que subxace ó emprego táctico das formas lingüísticas.

Pero esta relativa inseguridade propágase ós intercambios endogrupais que, seguindo a norma 1, deberían de ser conducidos integramente en galego. Deste xeito, a alternancia funciona neses casos como unha determinada estratexia de construción do discurso, utilizada como un recurso expresivo do repertorio verbal da comunidade.

Na medida en que isto é así, podemos supoñer que interaccións como as amosadas en (1)a e (1)b representan contextos de intercambio nos cales os membros do grupo impuñan, nun pasado quizais recente, as súas normas de actuación. Aínda que non poden ser cualificados de intercambios marcadamente endogrupais, os argumentos de localidade e a propia figura do individuo "marxinal" ó grupo indícanos que, no momento histórico actual, en tales intercambios xa non prevalecen as normas de uso intragrupal. Polo tanto, e segundo esta hipótese, a alternancia ó castelán pode ser indicativa dun proceso incipiente de reubicación dos recursos lingüísticos dentro do grupo analizado, ou o que é o mesmo: o inicio dun proceso de substitución lingüística, na medida en que nese tipo de contextos de interacción inciden agora variables sociais que en situacións anteriores non eran argumento suficiente para a alternancia ó castelán.

Sen embargo, a alternancia argumentativa e metalingüística preséntanse en situacións de intercambio marcadamente locais e implicando interlocutores pertencentes ó grupo considerado. Cando o recurso a fragmentos do castelán non se efectúa por mor do cambio nalgun dos elementos contextuais, senón que o seu fundamento está vencellado á propia confección das mensaxes vehiculadas -cos significados

e proposicións considerados arriba-, a alternancia pode ser representativa dun modo de discurso particular, artellado mediante o valor argumentativo e/ou metalingüístico que tal modalidade híbrida aporta para acadaren un efecto comunicativo discreto. E a súa relevancia e interese centrárase tanto no propio contido do fragmento en castelán coma no contraste interlingüístico producido.

E se ademais da perspectiva do falante -dende a óptica do manexo de recursos contidos no seu repertorio lingüístico- engadímola perspectiva estrutural, a alternancia permite manter inalterada a estrutura formal das gramáticas implicadas -aquelas correspondentes ás variedades fonte e base da alternancia-, xa que os fragmentos emitidos en forma de alternancia responden a cadansúa gramática particular¹⁸.

De maneira que se atendemos á súa funcionalidade, a alternancia neutralizadora de conflitos normativos podería ser considerada como un indicador dun lento reaxuste no proceso de elección lingüística, o cal podemos interpretalo como o xérmolo dun proceso sustitutorio xa en curso. Sen embargo, de atendermos á alternancia artelladora de funcións discursivas -argumentativas e metalingüísticas-, atopamos con outro tipo de realidades: aquelas que confiren ós falantes da variedade recesiva un conxunto de opcións expresivas que lles permite sinalar nas interaccións significados discursivos variados, como proban os exemplos presentados arriba. E todo isto sen abandonaren o uso básico e sistemático daquela variedade que fornece, entre outros factores, a súa propia cohesión intragrupal. De maneira que, aínda sendo posibles hipóteses complementarias, tal feito pode ser revelador non só da efectividade do proceso de mantemento lingüístico hipotetizado, senón mesmo dunha alta vitalidade grupal, na medida en que os enunciados procedentes da variedade sociopoliticamente dominante son integrados como tales fragmentos no repertorio verbal e no desenvolvemento da competencia comunicativa do grupo observado, sen menoscabo das estruturas e das funcións sociais atribuídas pola comunidade á súa propia lingua.

Deste xeito, mediante a observación e maila análise dun universo comunitario particular, co artellamento do repertorio verbal dun grupo homoxéneo de falantes, e mediante a concreción das estratexias alternantes referenciadas, cómpre referírmonos a unha reorganización da economía lingüística da comunidade, que se basea na súa adaptación diante dunha situación sociolingüística cambiante. E todo isto,

¹⁸ Argumento que diversos autores consideran formalmente central para diferenza-la alternancia -que implicaría independencia gramatical- fronte ós fenómenos de interferencia -que implicarían a dependencia gramatical interlingüística- (por exemplo, véx. Gumperz 1982: 66).

convén non esquecelo, nun contexto de restricción funcional no uso da variedade socialmente minoritaria -por mor da necesidade do recurso activo ó castelán, alomenos con frecuencia nas interaccións exogrupais-, e sen cesaren na actividade verbal daquela lingua socialmente considerada como recesiva.

Referencias

- Appel, R. & P. Muysken (1987): *Language contact and bilingualism*, Londres, Edward Arnold.
- Argente, J. A. (1990): "John J. Gumperz: a la recerca de la significació del llenguatge", *Límits*, 8:55-78.
- & A.M. Lorenzo (1989): "La significación de la alternancia lingüística en el contacto gallego-castellano", comunicación presentada no simposio da Sociedad Española de Lingüística (véx. resume na *Revista Española de Lingüística*, 20/1: 148-9).
- & Ll. Payrató (1990): "Toward a pragmatic approach to the study of languages in contact", comunicación presentada en *IPRA 1990 International Pragmatics Conference* (Barcelona 9-13.VII.1990).
- Auer, P. (1988): "A conversation analytic approach to codeswitching and transfer", en M. Heller (Ed.).
- (1990): "A discussion paper on code alternation", *Papers for the Workshop on Concepts, Methodology and Data*, ESF: 69-88.
- Blom, J.P. & J. Gumperz (1972): "Social meaning in linguistic structures", en J. Gumperz & D. Hymes (Eds.), *Directions in Sociolinguistics*, Nova York, Holt.
- Dorian, N. (1982): "Defining the speech community in terms of its workings margins", en S. Romaine (Ed.), *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*, Londres, Edward Arnold.
- Fasold, R.(1984): *The sociolinguistics of society*, Oxford, Basil Blackwell.
- Gal, S. (1979): *Language shift. Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*, Nova York, Academic Press.
- Gumperz, J.(1982): *Discourse Strategies*, Cambridge, Cambridge University Press.
- & E. Hernández-Chávez (1975): "Bilingualism, bidialectalism and classroom interaction", en J. Gumperz, *Language in Social Groups*, Stanford, Stanford University Press.
- Heller, M. (Ed.) (1988): *Codeswitching. Anthropological and sociological perspectives*, Berlín, Mouton.

- Lorenzo Suárez, A.M. (1990): *O mantemento lingüístico: proceso social e resultados estruturais no contacto galego-castelán*, Proxecto de investigación de terceiro ciclo (inédito), Universitat Autònoma de Barcelona.
- Poplack, S. (1980): "Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: towards a typology of code-switching", *Linguistics* 18:581-618.
- (1982): "Bilingualism and the vernacular", en B. Hartford et alii (Eds.), *Issues in international bilingual education: the role of the vernacular*, Nova York- Londres.
- (1990): "Variation theory and language contact: concepts, methods and data", *Papers for the Workshop on Concepts, Methodology and Data*, ESF: 33-66.
- & D. Sankoff (1988): "Code-Switching", en U. Ammon, N. Dittmar & K. J. Mattheier (Eds.), *Sociolinguistics: An International Handbook of language and Society*, vol. 2, Berlín, Mouton.
- Romaine, S. (1989): *Bilingualism*, Oxford, Basil Blackwell. Sankoff, D. & S. Mainville (1986): "Code-switching of context-free grammar", *Theoretical Linguistics*, 13:75-90.
- Sciullo, A. M di, P. Muysken & R. Singh (1986): "Government and code-mixing", *Journal of Linguistics*, 22:1-24.
- Scotton, C.M. (1982): "The possibility of code-switching: motivation for maintaining multilingualism", *Anthropological Linguistics* 24/4:432-444.
- (1983): "The negotiation of identities in conversation: a theory of markedness and code choice", *International Journal of Sociology of Language*, 44: 115- 136.
- (1988): "Codeswitching as indexical of social negotiations", en M. Heller (Ed.).
- Woolford, E. (1983): "Bilingual theory and syntactic theory", *Linguistic Inquiry*, 14:520-536.